

KIRIM KARAYCASI ÜZERİNE

Abdulkadir ÖZTÜRK*

Özet

Tarihi kökleri Hazarlara kadar uzanan ve tarihte Museviliği seçmiş bir Türk topluluğu olan Karaylar, kültürlerini, geleneklerini, inanışlarını ve dillerini günümüze kadar korumuşlardır. Öyle ki İbrani, Kiril ve Latin alfabelerini kullanarak dinî ve edebî eserler meydana getiren bu Karaylar, günümüzde dağınık ve nüfusları azalmış bir durumda yaşamaktadırlar. Neredeyse yok olma tehlikesi altında bulunan Karaylar; Litvanya, Polonya ve Ukrayna merkezli olarak dağılmışlardır.

Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa'ya kadar uzanan bu bölgede, Karayların öncelikle uğrak yeri Kırım olmuştur. Göç hareketlerinin yoğun yaşandığı Kırım, tarih boyunca pek çok halklara yurt olmuştur. Karma bir yapıya sahip olan bu bölge, sosyo-linguistik çalışmalarını bakımından önemli bir merkez durumundadır.

Karaylar için tarihi bir öneme sahip olan bu merkezdeki Karaylara ait mimari yapılar; geçmişle gelecek arasında kurulacak köprülerin, sosyo-kültürel bakiyelerin birer temsilcisi olmaktadır. Karaylar üzerine araştırmalar yapılırken hiç şüphesiz Kırım coğrafyasını araştırmacılara kaynaklık etmeye devam edecektir.

Eski Türkçenin izlerini barındıran ve Slav dilleriyle yoğun ilişki içerisinde olan Karaycanın üç diyalekti bulunmaktadır. Bu üç diyalekten birisi olan Kırım Karaycasının, diğer bazı lehçelerde de olduğu gibi yoğun bir biçimde Tatarcanın etkisi altında kaldığı bilinmektedir. Bu baskı neticesinde Kırım Karaycası, Kırım'da yaşayan az sayıdaki Karaylar tarafından artık konuşulmamaktadır. Kırım Karaycasının dünü ve bugünü bu çalışmada ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Karayca, Kırım, Dil Özellikleri.

ON THE CRIMEAN KARAIM

Abstract

Karaim, whose historical root sextends to Khazars and have chosed Judaism in history, have protected their cultures, traditions, beliefs, and languages until today. These Karaim who has constituent religious and literary Works by using Hebrew, Cyrillic and Latin alphabets, live as dispersed settlement and their

* Dr., Ordu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (Ordu), akadirozturk@odu.edu.tr

population has diminished. Karaim which are almost in danger of extinction, have scattered to Lithuania, Poland and Ukraine as center.

Extending from the North of the Black Sea to Eastern Europe, Crimea has been beaten track of Karaim in this region. Crimea where living intensive movement of immigration, has been habitat to countless communities through out history. This region which has a composite structure, is in the position of a important center in terms of socio-linguistic studies.

Having a historical significant for Karaim, architectural structures ,which belongs to Karaim in this center, building bridges between past and future, is a representative of the socio-cultural effects. While doing research on Karaim, without doubt geography of Crimea will continue to be source for researchers.

Karaim language, which is hosting of the oldTurkish traces and intensive relation with Slavic language, has three dialect. One of the three dialects of Crimean Karaim, is known that is intensively under the influence of Tatar language like other dialects. As a result of this restrain Crimean Karaim has not spoken by small number of Karaim who living in Crimea. Past and present of Crimean Karaim will be discussed in this study.

Keywords: Karaim, Crimean, Characteristics of Language.

Giriş

Museviliği seçmiş bir Türk topluluğu olan Karayların kökleri Hazarlara kadar uzanmaktadır. Hazarlar, M.S. 7-11. yüzyıllar arasında Hazar Denizi çevresinde yaşamış bir Türk boyu olup himayesinde Müslüman, Hristiyan ve Musevî topluluklar özgürce yaşamışlardır. Hazar hakanının Museviliği kabul etmesiyle birlikte Musevilik, devlet dini olmuştur. Böylelikle tarihte Museviliği seçen tek Türk devleti Hazarlardır.

Kendilerini Hazarların torunları olarak adlandıran Karaylar, zamanla dağınık olarak farklı bölgelere yerleşmişlerdir. Hazar topraklarında yaklaşık iki asır yaşayan Karayların bir kısmı Anadolu'ya, İstanbul'a gelip yerleşmişlerdir. Bir kısım Karay Türkü Kırım'a yerleşerek burayı merkez hâline getirmişlerdir. Karayların en erken ve merkezî yerleşim yeri Kırım olmuştur (Csató 2008: 166-167). Kırım, coğrafyası ile stratejik bir konuma sahip olmakla birlikte farklı etniklerin bir arada yaşadığı etno-kültürel de bir yapıya sahiptir. Kırım, aynı zamanda deniz ticaret yollarının, göç yollarının kesişme noktasıdır. Türk tarihi ve kültürü açısından Kırım, her dönem önemini korumuştur.

Kırım; Müslüman, Hristiyan ve Musevî toplulukların tarihten bugüne iç içe yaşadıkları bir bölgedir. Kültürel etkileşimin en yoğun görüldüğü bu bölgede Tatarlar, Ruslar, Slav halkları, Nogaylar, Karaylar ve Kırımçaklar, Çuvaşlar, Azeriler, Özbekler, Almanlar, Ermeniler, Romanlar, Bulgarlar, Gürcüler, Polonyalılar ve Yunanlar olmak üzere pek çok farklı etnik unsurları ve milletleri görmek mümkündür.

Müslüman topluluklar tarafından *Kırım Musevileri*, *Kırım Yahudileri* gibi adlandırılan Karaylar ve Kırımçaklar, köken itibarıyla Türk topluluklarıdır. Ancak dinî tercihleri sebebiyle

bu iki toplum da Musevîdir. Kırımçaklar, Hazarların bakiyesi olmakla birlikte Tevrat'ı kabul eden ve Talmudist anlayışı benimseyen bir Türk topluluğudur. Talmudist ve Karay cemaatleri bir arada yaşamaları sebebiyle aynı topluluk gibi görülebilmektedir. Netice itibarıyla Kırımçaklar da Karaylar gibi Musevîlik dinine mensupturlar. Ancak bu iki topluluk, Musevîliğin farklı iki mezhebinin temsilcileridir (Güllüdağ 2014: 39-41).

Karaylar, adını Karaîlik mezhebinden almışlardır. Karaîlik, Rabbani Yahudiliğine bir başkaldırı sonucu Babil'de ortaya çıkan Musevîliğin bir mezhebi, koludur. Karaîlik adı zamanla bu mezhebin temsilcileri olan bir Türk topluluğunun adı olmuştur. Karaylar olarak adlandırılan bu Türk topluluğu ve konuştukları dil günümüzde yok olma tehlikesi altındadır. Litvanya'nın Trakay (Troki) şehrinde az sayıdaki Karay tarafından konuşulan Karaycanın üç diyalekti vardır. Bunlardan birisi olan ve Kırım Karaylarının zamanla kullanmayı bıraktıkları Kırım Karay diyalekti artık kullanılmayan, konuşulmayan bir Karay diyalekti durumundadır (Öztürk 2015a: 10-13).

Kırım Karayları

Kırım Karayları, Hazar kabile birliklerinin ve Hunların kalıtımıyla Karayların eski kolunun atalarıdır. Dilleri, Türkçe ve Eski Ahid'in sözleriyle olağanüstü bir birleşim olan Kırım Karaylarının yaşam tarzı, geçmişte Hazarlar ile olan benzerliğiyle de dikkat çekmektedir. 1846'da tanınmış oryantalist V. Grigoriyev, Karayların kökenlerinin Türk Hazarlar olduğuna dikkat çekmiştir (Doğan-Kıvrakdal 2002: 782). Tarihte Musevîliği devlet dini olarak kabul eden Hazar Devletinin yıkılmasından sonra Karay toplulukları, Kırım'ın dağlık bölgelerinde kalmışlar ve 13. yüzyıldan sonra Altın Ordu Devletinin hâkimiyeti altına girmişlerdir. Burada Kırım Karaylarının Tatar Türkleriyle kaynaşmaları sebebiyle, kimi zaman Kırım Karayları, Musevî Tatarlar olarak da anılmaya başlamışlardır. Aynı dönemde Karayların nüfusu dünyanın başka ülke ve bölgelerinde azalırken Kırım'da yoğunlaşmış ve Kırım, Karaylığın merkezi haline gelmiştir. Kırım çok eski bir Türk yerleşim alanıdır. M.Ö. 7. yüzyılda Kırım'ın bozkır kısmı Asya'dan gelmiş olan Saka Türkleri tarafından iskân edilmiş, daha sonraki devirlerde de Bulgar, Kıpçak ve Hazar Türkleri bu bölgeye yerleşmişlerdir. Çok eski Türk yerleşim alanlarından biri olan Kırım'da en önemli Türk topluluğu Tatar Türkleridir. Kırım'ın yerleşik Türk topluluklarından Kırımçaklar ve Karaylar ise Musevîliğin iki farklı koluna bağlıdırlar ve gün geçtikçe sayıları azalmaktadır (Özkan 2007: 185-193).

20. yüzyılın ilk yarısında Şapşal (Szapszal), Karayların dinî önderi, Kırım Karayları ve diğer Doğu Avrupa Karaylarının İsrail ile ilgisinin olmadığını, Hazarların torunları olan Türkler olduğunu ortaya koymuştur (Brook 2014: 71).

Kırım Karayları günümüzde Kırım'da; yoğun olarak Çufut Kale, Mangup Kale, Bahçesaray, Solhat, Sudak, Kefe (Feodosya), Gözleve (Yevpatorya) gibi yerlerde yaşarlar. Ayrıca Armyanski Bazar, Akmescit (Simferopol), Alma-Tarkhan, Basarhik, Biyuk-Osenbaş, Karasubazar, Or-Kapu, Taş-Corgan, Hanişkai, Habak ve Yagmurtha bölgelerinde de yaşamaktadırlar. Kırım'da

1800 yılında sayıları 4 bin civarında olan Kırım Karayları, 1914'e gelindiğinde aldığı yeni göçler ile birlikte bu sayı 8 binlere kadar ulaşmıştır. 1979'daki nüfus sayımında 1200, 1989'daki nüfus sayımında ise 898 Karay Türkü, Kırım'da yaşamaktadır. Nüfusun hızlı düşüşünün sebebi öncelikli olarak savaşlar, kıtlık ve Rusya'nın izlediği politikalarıdır. 1997 yılında, Karay Türklerinin en eski yerleşim yeri olan Kırım'da 800 kadar Karay Türkü kalmış ve bu sayı da günümüzde 500'lere kadar düşmüştür (Alkaya 2006: 91).

Karayca

Karayca, *Karay Türkçesi* gibi adlandırdığımız ve Kuzey-Batı (Kıpçak) Grubu Türk Lehçelerine dâhil bu lehçenin Trakay (Troki), Haliç (Halicz-Lutsk) ve Kırım olmak üzere üç ağzı vardır. Bugün Kırım'da yaşayan Karay Türklerinin konuştuğu Türkçe, Litvanya (Troki, Vilnius, Ponevezis) ve Ukrayna'nın çeşitli bölgelerinde (Luck, Halicz) konuşulan Karay Türkçesinden daha farklıdır. Özellikle Litvanyadaki Karay Türklerinin konuştuğu Türkçe, eski Kuman Türkçesine daha yakındır. Kırım Karaylarının konuştuğu Türkçe ise bir taraftan Kırım Tatar Türkçesinin etkisiyle, diğer taraftan da Kırım'daki Osmanlı etkisiyle bugün Kırım Tatar Türkçesine ve Türkiye Türkçesine yakın bir özellik kazanmıştır (Alkaya 2006: 91).

Bugün Litvanya'da Trakay (Troki), Vilnius (Vilno) ve Ponevezis (Ponovej), Ukrayna'da Haliç (Halicz) ve Lutsk (Luck) şehirlerinde, Kırım'da Gözleve ve Bahçesaray civarında, Polonya'da Gdonsk, Varşova, Wrocław, Opole bölgelerinde dağınık bir cemaat halinde yaşayan Karay Türklerinin konuştukları ve edebi bir dil olarak kullandıkları bu lehçeyi, bugün daha ziyade sözlü edebiyat ürünleriyle izlemek mümkündür (Doğan-Kıvrakdal 2002: 785-786).

10. yüzyıl itibariyle konuşulmaya başlanan ancak 15.-16. yüzyıllar arası yazı dilinin biçimlendiği Karayca, 10. yy. ile 16. yy. arasında uzunca bir dönem İbrani alfabesi ile yazıya aktarılmıştır. Karaylar, Tevrat'ı Karaycaya çevirmişler, bazı din kitapları ve ilahiler kaleme almışlardır. Bu dönemler arasında Karay İbrani alfabesiyle yazılan pek çok el yazması eser muhafaza edilerek günümüze taşınamamıştır. Bunlardan çok azı elimize geçmiştir. Günümüzde Kırım Karaycası kullanılmamakla birlikte Haliç Karaycasının da neredeyse kullanılmayan bir diyalekt olduğunu bilmekteyiz. Karaycanın günümüzde en canlı diyalekti, Trakay ağzıdır. 14. yüzyılda Kırım'dan Litvanya'ya göç eden Karaylar, burada Litvanya Latin alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Son dönemlerde ortaya konulan yayınlar bu diyalekt ile yapılmaktadır. Polonya'ya göç eden Karayların ise 17. yüzyıl ve sonrasında Polonya Latin alfabesini kullandıkları görülmektedir. 18. yüzyıl ile birlikte Rusların himayesi altında yaşayan Kırım Karayları Kiril alfabesini de kullanmışlardır (Öztürk 2015c: 63-66).

Türk dili, eski dönemlerden başlayarak Sanskritçe, Moğolca, Çince, Arapça, Farsça, İbranice, Rumca, Ermenice, Rusça, Balkan ve Slav dilleri ile karşılıklı kelime alışverişinde bulunmuştur. Tarihte Museviliği seçen Karayların dilindeki İbranice kelimeler ile Polonya, Litvanya, Ukrayna ve Rus toplumlarıyla kurulan ilişkiler neticesinde Slav dillerinden alınan ödünçlemeler, Karay söz varlığı açısından Karaycadaki alıntılamların boyutunu gözler önüne sermektedir (Öztürk 2015b: 145).

Kırım Karaycası

Kırım Tatar Türkçesi ile çok yakın benzerlikler gösteren ve hatta Kırım Tatar Türkçesinin bir çeşidi, kolu gibi görülen Kırım Karaycası, Kıpçak grubu Türk lehçeleri arasında yer alan Karaycanın bir diyalekti olup Litvanya ve Polonya'da yaşayan Karaylar tarafından da *Kırım Karaycası* olarak adlandırılmaktadır. Radloff'a göre Kırım Karayları ve Kırımçaklar, Bahçesaray ve Qarasuv Bazar şehirlerinde Kırım Tatar Türkçesi konuşmaktadırlar. Buradan hareketle Kırım Karaycasını Kırım Tatar Türkçesi içerisinde gören ve değerlendiren Radloff'un yanı sıra Doerfer de Kırım Osmanlı Türkçesi'ni (*Krimosmanisch*), Kırım Karayları ve Yunanlar konuşmaktaydı tespitinden hareketle Kırım Karaycasını, Kırım Tatar Türkçesi olarak kabul eder. Çünkü Kırım'da yaşayan Karaylar ve Kırımçaklar buldukları bölgenin Kırım Tatar ağızıyla konuşmaktadırlar. Ancak Gordlevskiy, Kowalski ve Şapşal, geçmişte Kırım Karaylarının ortaya koyduğu yazılı belgeler ile modern Karaim belgelerinin karşılaştırılması sonucu Kırım Karaycasının Kırım Tatar Türkçesinden kimi farklılıklar gösterdiğini bu sebeple 'Kırım Karaycası Kırım Tatar Türkçesi olarak görülmemeli, Karaycanın bir diyalekti olarak görülmelidir.' düşüncesini ortaya koymuşlardır. Jankowski de yapmış olduğu çalışmalar sonucu Kırım Karaycasının Kırım Tatar Türkçesi ile geçmişte benzerlikler ve farklılıklar taşıdığını, Kırım Karaycasının Karaycanın bir diyalekti olduğunu, ancak Kırım Tatar Türkçesinin etkisiyle eriyip gittiğini ifade etmektedir (Jankowski 2003: 109-112; Shapira 2007: 58).

Kırım Karay ağızıyla yazılmış ilk parça, 1528-1529'da Venedik'te basılmış İbranice dua kitaplarında bulunan bir ilahidir. 1731'de Kırım'da Karayların kendi dini kitaplarını basmak üzere bir matbaa açmalarının ardından, Kırım Karay Türkçesiyle *Mekabbey Dua Kitabı* ve çok sayıda ilahi kitabı çıkarılmıştır. Yine Kırım'da 1832-1835 yılları arasında İncil'in Karay Türkçesine tercümesi yayımlanmıştır. Eski Ahid'in 4 cilt olarak Kırım'da Trakay ağızıyla basılmasıyla birlikte Ukrayna'nın batı bölgelerinde yaşayan Karayların ağız özellikleri de yazı diline yansımaya başlamıştır (Özkan 2007: 195-196).

Kırım Karaycası, Trakay ve Haliç Karaycalarından farklı olarak bölge ve kültürel etkileşim neticesinde Kırım Türkçesi ile yakınlaşmış ve bu yakınlaşma zamanla Kırım Karaycasının kaybolması sonucunu doğurmuştur.

Karaycanın söz varlığı incelendiğinde Arapça ve Farsçadan alıntılanan kelimelerin, Karayların en erken yerleşim yeri olan Kırım'da buldukları sırada Karaycaya ödünçlenmiş olduğunu söylemek mümkündür. Arapça ve Farsça alıntı kelimeler, daha çok Kırım Karaycasında görülmektedir. Ancak Trakay ve Haliç Karaycalarında kullanılan Arapça ve Farsça ödünçlemelerin sayısı Kırım Karaycasına oranla az olmakla beraber kullanılan bu kelimelerin genellikle bu iki diyalekte ortak kullanıldığı görülmektedir. Arapça ve Farsça alıntı kelimelerin büyük bölümünün Kırım diyalektinde görülmesinin sebebi, uzun dönem Karaylar ile Kırım'da yaşayan Müslüman Türklerin iç içe geçmişliği ve sosyo-kültürel etkileşimler ile açıklanabilir. Bu durum İslamiyet'in etkisi altında Kırım Karaycasının canlılığını kaybetmesine yol açmıştır. Kırım Karaycasındaki İbranice kelimelerin azlığı da yine Kırım Karaylarının sosyal ve dinî yaşamlarının ne ölçüde değiştiğini göstermesi bakımında önem taşır. En kuvvetli ve en kalıcı Slav etkisi Trakay ve Haliç

Karaycalarında görülmektedir. Elbette Slav dilleri Kırım Karaycasını da etkilemiştir ancak 15. yüzyılda Osmanlıların Kırım'ı almasıyla birlikte Kırım Karaycasının daha çok Oğuz ve Kıpçak lehçelerinden Tatarcanın yoğun etkisi altında kaldığı görülür (Öztürk 2015b: 160-163).

Karaycanın söz varlığı Eski Türkçe döneminden beri yaşatılan kimi Türkçe kelimelerin yanı sıra Kıpçakça ve Oğuzca unsurlarla doludur. Kıpçak lehçelerinden birisi olan Karaycanın Oğuzca ile münasebetleri hem Selçuklu dönemi, hem de Osmanlı dönemindeki ilişkiler ve coğrafi yakınlıktan kaynaklanmaktadır. Oğuzca unsurların yoğunluğunu Karaycanın yanı sıra Kırım Tatar Türkçesinde de görmek mümkündür (Gülsevin 2007: 303; 2013: 212). Bunun doğal sonucu olarak Kırım Karaycası, Oğuzcanın büyük ölçüde etkilediği Kırım Tatar Türkçesinin etkisinde kalarak Kırım'daki Türklerin konuştuğu en baskın lehçe olan Kırım Tatar Türkçesine öncelikle yaklaşmış ve ardından zamanla bu baskın lehçenin içerisinde yok olmuştur.

Sonuç

Karay Türkçesinin üç diyalektinden birisi olan Kırım Karaycası artık kullanılmayan bir Karay ağızdır. Bu gerçeğe birlikte günümüzde Karay Türkçesi (Trakay ve Haliç Karaycaları) yok olma tehlikesi altındaki lehçeler arasında olup, canlılığını koruma mücadelesi vermektedir. Bu mücadele, sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri ile verilmesinin yanı sıra Karay Türkçesinin konuşurluğunu yaygınlaştırmak ve genç Karay kuşağına bu yönde verilecek bilinçli eğitimler sayesinde olumlu sonuçlar doğuracaktır.

Kırım Karaycası, en eski yerleşim yeri, hatta anavatanları olan Kırım'da yaşayan Karay Türklerinin, yaklaşık bir asır öncesine kadar kullandıkları Karay diyalekti idi. Özellikle Karay folklorunun önemli ürünleri bu ağız ile yaşatılmış, meydana getirilmiştir. Savaşlar, kıtlık, siyasî ve sosyal baskılar gibi etkenlere bağlı olarak pek çok Kırım Karayı göç etmek zorunda kalmıştır. Kırım'da kalan az sayıdaki Kırım Karaylarının kullandığı Kırım Karaycası da baskın dil ve lehçelerin arasında kaybolup gitmiştir.

Karaycanın söz varlığından hareketle Kırım Karaycası için söylenmesi gereken hususlar arasında Oğuzcanın ve Kırım Tatarcanın bu diyalekt ile yoğun etkileşimi içerisinde olduğu, Osmanlı ile sosyal, kültürel ve ticarî ilişkilerin üst düzeyde yaşandığı, buna bağlı olarak Arapça ve Farsçanın önemli etkilerinin bulunduğu, 18. yüzyıl ile birlikte Kırım'ı hâkimiyeti altına alan Rusların siyasî politikaları sonucu Slav dillerinin kendisini hissettirdiği bu diyalektin yok olması kaçınılmaz olmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Alkaya, Ercan, "Dil ve Söz Bağlamında Kırım Karay Türklerinin Atasözleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 20, (2006), s. 89-99.
- Brook, Kevin Alan, "The Genetics of Crimean Karaites", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 42, (2014), s. 69-84.
- Csató, Éva Á., "Karaim Studies At Uppsala", *Orientalia Suecana*, LVII, (2008), Uppsala.
- Doğan, İsmail, İlgi Kıvrakdal, "Karaim Türkleri", *Türkler*, C. 20, (2002), s. 781-789.
- Güllüdağ, Nesrin, *Kırımçak Türkçesi Grameri*, Gece Kitaplığı Yay., (2014), 460 s.
- Gülsevin, Selma, "Karay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar", *Turkish Studies*, (2007).
- Gülsevin, Selma, "Karay Türkçesinin Kendisine Has Özellikleri ve Türk Lehçeleri Arasındaki Yeri", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 36, (2013), s. 207-222.
- Jankowski, Henryk, "On the Language Varieties of Karaims in the Crimea", *Studia Orientalia* 95, (2003), s. 109-130.
- Özkan, Nevzat, *Türk Dilinin Yurtları*, Akçağ Yay., Ankara 2007.
- Öztürk, Abdulkadir, *Karay Türkçesinin Tarihi ve Çağdaş Kıpçak Türkçesiyle Karşılaştırmalı Söz Varlığı-Fiil*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2015a.
- Öztürk, Abdulkadir, "Karaycadaki Alıntı Kelimeler", *Gazi Türkiyat*, S. 16, (2015b), s. 143-164.
- Öztürk, Abdulkadir, "Karay Yazı Dili", *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, S.1, (2015c), s. 61-70.
- Shapira, Dan D. Y., "Khazars and Karaites, Again", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 13, (2007), s. 43-64.

